

ԹԱՐԳՄԱՆԻ ԿԵՂՆՔԸՆ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻՆ ՄԷՋ

Posted on February 9, 2015 by Keghart

Թ. ԶԱՐԻՉԵԱՆ
Ջինուարական ծառայութեան մէջ (1918)

Category: [Opinions](#)

Մատթեոս Չարիֆեան, «Չարթօնք», 26 Յունուար 2015

"Ստորեւ կը ներկայացնենք Հայ Գրականութեան մէջ զգայուն բանաստեղծութիւններով ճանչցուած վաղամեռիկ բանաստեղծ Մատթեոս Չարիֆեանի օրագրութենէն բաժին մը, ուր ի յայտ կու գայ ազգացաւ Մ. Չարիֆեանը, շատ կարեւոր թուականի մը՝ 1919-ին իր ականատեսի վերլուծութիւնները կատարելով յետեղեռնեան արեւմտահայոց իրավիճակին մասին: Ծանօթանանք Մատթեոս Չարիֆեանի առարկայական ազգային խոհերուն, որոնց մէջ այնքան ուսանելի կարծիքներ կան նաեւ այսօրուան համար:- Խմբ."

Պոլիս, 3 Յուլիս 1919

Վաղը առաւօտ կը սկսի ճամբորդութիւնս, իբրեւ թարգման անգլիական բանակին մէջ: Պուլտուրի հակակշռի մարմինը, որուն կը պատկանէի առաջ, ջնջուեցաւ, ու հիմա մաս կը կազմեմ Ետրեմիտի քննիչ յանձնախումբին, որուն հրամանատարն է հարիւրապետ Ուիթիլը: Ետրեմիտ կ'երթանք՝ այդ կողմերուն թրքօ-յունական ընդհարումներուն մասին տեղեկագիր դրկելու կեդրոնը, Պոլիս, ընդհանուր բանակատեղիին տեղեկատուութեանց դիւանի սպայակոյտին: Հիմա շոգեւաւին մէջ եմ, մինակ: Ինծի յանձնուած է պահակութիւնը երեք քննիչ յանձնախումբերու պաշարներուն: Բացօդայ բարձր տեղ մը նստած եմ, զինուորական վերարկուիս մէջ փաթթուած, եւ ականջ կու տամ Ղալաթիոյ քարափին գիշերային խուլ աղմուկներուն: Թեթեւ մշուշ մը կայ ծովուն վրայ, ու գրեթէ ցուրտ է: Անբացատրելի տրտմութիւնը նորէն լեցուցած է հոգիս...:

Մատթեոս Չարիֆեան, «Չարթօնք», 26 Յունուար 2015

"Ստորեւ կը ներկայացնենք Հայ Գրականութեան մէջ զգայուն բանաստեղծութիւններով ճանչցուած վաղամեռիկ բանաստեղծ Մատթեոս Չարիֆեանի օրագրութենէն բաժին մը, ուր ի յայտ կու գայ ազգացաւ Մ. Չարիֆեանը, շատ կարեւոր թուականի մը՝ 1919-ին իր ականատեսի վերլուծութիւնները կատարելով յետեղեռնեան արեւմտահայոց իրավիճակին մասին: Ծանօթանանք Մատթեոս Չարիֆեանի առարկայական ազգային խոհերուն, որոնց մէջ այնքան ուսանելի կարծիքներ կան նաեւ այսօրուան համար:- Խմբ."

Պոլիս, 3 Յուլիս 1919

Վաղը առաւօտ կը սկսի ճամբորդութիւնս, իբրեւ թարգման անգլիական բանակին մէջ: Պուլտուրի հակակշռի մարմինը, որուն կը պատկանէի առաջ, ջնջուեցաւ, ու հիմա մաս կը կազմեմ Ետրեմիտի

քննիչ յանձնախումբին, որուն հրամանատարն է հարիւրապետ Ուիթթը: Ետրեմիտ կ'երթանք՝ այդ կողմերուն թրքո-յունական ընդհարումներուն մասին տեղեկագիր դրկելու կեդրոնը, Պոլիս, ընդհանուր բանակատեղիին տեղեկատուութեանց դիւանի սպայակոյտին: Հիմա շոգենաւին մէջ եմ, մինակ: Ինձի յանձնուած է պահակութիւնը երեք քննիչ յանձնախումբերու պաշարներուն: Բացօդեայ բարձր տեղ մը նստած եմ, զինուորական վերարկուիս մէջ փաթթուած, եւ ականջ կու տամ Ղալաթիոյ քարափին գիշերային խուլ աղմուկներուն: Թեթեւ մշուշ մը կայ ծովուն վրայ, ու գրեթէ ցուրտ է: Անբացատրելի տրտմութիւնը նորէն լեցուցած է հոգիս...:

Պալլըքէսիր, 9 Յուլիս 1919

Հինգ օրէ ի վեր այս քաղաքը կը գտնուիմք: Սպաները առաջին օրէն գացին հիւր ըլլալու հոս գտնուող անգլիական քննիչ մարմինն բնակած շէնքը. իսկ մենք ձգուեցանք կայարանը, բեռի վակոնի մը մէջ: Չորս հոգի ենք, երկու անգլիացի զինուոր եւ երկու հայ թարգման: Քաղաքը ցած ու չորս կողմէն շրջապատուած ըլլալուն՝ անտանելի տաք կ'ընէ: Կարելի չէ մնալ վակոնին մէջ, որուն թիթեղէ ձեղունը աւելի կը սաստկացնէ ջերմութիւնը: Ուստի, միշտ հոս կու գամ, այս հայկական պզտիկ սրճարանը, որ ճիշդ մեր դէմն է եւ ուր խմելով զբաղած կ'ըլլան միշտ ֆրանսացի շէնշող զինուորներ: Հոս հայերը ընդհանրապէս հայերէն չեն գիտեր եւ կամ՝ շատ կոտորած թափած բան մը: Իսկ գիտցողները իբրեւ պահեստ պահած են իրենց մայրենի լեզուն եւ շատ բացառիկ պայմաններու տակ միայն կը յօժարին այդ աւելորդ բանէն օգտուիլ:

Պանտրմայէն հոս՝ հինգ ժամ է միայն. հոն գրեթէ մաքուր հայերէն կը խօսին. իսկ հոս թրքախօսութիւնը հայ ժողովուրդին նկարագրին մաս կը կազմէ գրեթէ: Տարօրինակ է որ լեզուի կորուստը կ'ենթադրէ նաեւ, որոշ չափով, ազգային բարքերու եւ ազգային կենցաղի կորուստ: Կը թուի թէ թրքախօս հայ բնակչութեան մը համար, որ բնականաբար շրջապատուած է զանգուածային չափով թուրքերէ, շատ աւելի հեշտ է ճամբան՝ սահելու դէպի թուրք մռայլ կենցաղը: Նոյն երեւոյթը դիտած եմ ժամանակին՝ Ատանայի եւ շրջականերուն մէջ: Ասոր համար մանաւանդ՝ հայ զանգուածային տարրերու թրքախօսութիւնը կը կազմէ ամենալուրջ վտանգ՝ ցեղին հոգեպէս վատասերման տեսակէտէն: Թրքախօս հայը շատ աւելի տրամադիր եւ ընդունակ է անբարոյականութիւններու, քան իր առաքինի պապերուն լեզուն խօսող հայը: Թրքախօս հայը աւելի ծոյլ է, աւելի մօտ է հայհոյանքի եւ բրտութեան: Իսկ ազգային իտեալ փնտռել այս տեսակ ժողովուրդի մը ծոցը՝ գրեթէ միամտութիւն է: Ժողովուրդ բառը անշուշտ ամբոխային իմաստով կը գործածեմ հոս, եւ խօսքս անոնց համար չէ – հազուագիւտ բացառութիւններ – որոնք մշակութային որոշ բարձրութեան հասած են:

Պէտք է բաղդատութիւնը ընել հայաստանցի անուս հայ գեղջուկին եւ անատուլուցի անուս հայ թրքախօսին միջեւ, եթէ նոյնիսկ այս վերջինը եղած ըլլայ հարուստ վաճառական կամ ճարտար արհեստաւոր. ու թերեւս մանաւանդ այդ պարագային է որ կը շեշտուի առաւելապէս նկարագրային վատասերումը, հոգիի թրքացումը: Անշուշտ, թրքախօս հայութիւնը շատ բան կը պահէ դեռ իր տոհմային ազնուականութենէն. դիւրին չէ ցեղի մը հոգին կատարելապէս այլասերել, անոր մէջէն խլելով ինչ որ դարերը կերտած են, հոն ներմուծելու համար նո՛րը, օտա՛րը, մանաւանդ երբ խլուած

Կ'ըլլայ լոյս եւ ներմուծուածը՝ թոյն, ժահր: Դիւրին չէ, բայց կարելի է: Դարերու ընթացքին կերտուածը կրնայ դարերու ընթացքին փլչիլ, երբ փլուզումի պայմանները ներկայ են անդադար ու կը գործեն: Նկարագրի թրջացման այս վտանգը կրնար աղետ մը ըլլալ ազգին գլխուն, եթէ ժամանակները չփոխուէին:

Համացեղային վերածնունդի ճիգին մէջ, խիստ կարեւոր բաժին մը պետք է տալ՝ հայ զանգուածներուն վրայէն այս արատը բառնալու: Թրջախօսութեան շարունակումը պետք է նկատուի ոճիր՝ ցեղին դէմ: Այն քաղաքին կամ գիւղին հայերը որոնք կը յամենան մայրենի լեզուն իւրացնելու մէջ, պետք է որ նկատուին հայ վերագարթումը յամեցնողներ եւ անարգուին, նոյնիսկ պատժուին: Այս ճիգը պետք է որ ըլլայ առաւելապէս անհատական, ինչու որ՝ ազգին դաստիարակող, ուսուցանող ուժերը երկար ատեն անբաւական պիտի ըլլան ամէն քաղաքի, ամէն գիւղի մէջ փափաքուած գործը կատարելու, փափաքուած ժամանակամիջոցին մէջ: Ընդհանրապէս, ամէն հայ որ հայերէն չի գիտեր, ու մասնաւորաբար թուրքերէն միայն գիտցող հայերը, պետք է որ ազգային պարտք նկատեն իրենց սեփական ուժերով – որչափ ասիկա հնարաւոր է – հայերէն խօսիլ, գրել, կարդալ, սորվիլ: Պետք է ժամ առաջ մաքրուիլ թրջական ախտէն՝ չեղծանելու համար հին Հայրենիքին հնամենի սրբութիւնները: Պետք է նոր թափով ու նոր ոգիով վերադառնալ հայկական, հին, անարատ, առոյգ կենցաղին:

Այս գործը կարծուածին չափ դիւրին պիտի չըլլայ, բայց պետք չէ ճիգ խնայել՝ միալեզու եւ միահոգի հայութիւն մը ստեղծելու համար ակերակներուն մեր հայրենիքին մէջ, որուն վերականգնումին համար ամէն հայ իր բազուկը կը խոստանայ խանդավառօրէն:

.....

Երէկ, ձիով Հայոց թաղը գացինք, որ քաղաքին վերի ծայրն է, ամէնէն բարձրադիր եւ օդաւետ թաղը, Յոյներու թաղին անմիջապէս ետեւը, բայց գրեթէ խառնուած անոր ու կարգ մը թուրք թաղերու հետ: Առաջնորդ քահանային տունը գացի, բայց քահանան հոն չէր: Կ'ուզէի տեղեկութիւններ առնել տեղացի հայերուն մասին, թէեւ չեմ կարծեր թէ այդ մարդուկը – անշուշտ տարիքը առած, դիւրին ծերուկ մը, վախկոտ ու տգետ – կարող պիտի ըլլար բացառիկ բաներ մը ըսել ինծի: Հայերը գրեթէ կը սոսկան հետս տեսակցելէ, թուրք չէթէներուն արհաւիրքովը լեցուած: Հայաստանցի անվախ եւ հաստամարմին ծմերուկավաճառ մը արդէն իմ ուզած բոլոր տեղեկութիւններս տուաւ քանի մը օր առաջ: Բացի զինուորի ընտանիքներէն եւ քանի մը «ազդեցիկ»ներէ, բոլոր հայերը աքսորուեր են: Աքսորէ վերադարձողներ կան, թէեւ ցանցառ թիւով: Ներկայ ժողովուրդին նիւթական վիճակը գրեթէ գոհացուցիչ է. չքաւորութիւնը քիչ համեմատութեամբ է, բաղդատմամբ ուրիշ տեղերու: Եւ սակայն, տարօրինակ խռովք մը սկսած է վրդովել հայ թաղը. չէթէներուն վախն է այդ, որ վերջերս մանաւանդ մեծ չափով ակելցած է:

Յունական խժոժութիւններու զրոյցները մեծ գրգռում առաջ բերած են թուրքերուն մէջ, ընդդէմ յոյներուն, եւ հայերը կը խորհին թէ՛ յոյներուն դէմ կազմակերպուած ջարդի մը պահուն, մոլեռանդ եւ կատղած միալիմանը հազիւ թէ պիտի ուզէր խնայել իրենց: Այս պատճառով է որ ունեւոր դասակարգը հետզհետէ կը քաշուի կ'երթայ Իզմիր կամ Պոլիս, իսկ չունեւորը կը սպասէ բախտին,

վիզը ծռած: Իսկ վերապրող աքսորականներու ստուար թիւ մը, որ կը գտնուի Պոլիս, Գոնիա կամ Իզմիր, կը վախճայ վերադառնալու իր ծննդավայրը եւ տեր դառնալու իր ստացուածքին (մնացորդին) ու կ'ապրի թշուառ կեանք մը, սպասելով լաւագոյն օրերու: Անշուշտ շատ բանաւոր է այդ սպասումը: Իմ կարծիքովս, պետք էր ամիսներ առաջ մասնաւոր յանձնախումբեր կազմել Պոլսոյ եւ Իզմիրի մէջ, ժողովելու եւ այս երկու քաղաքներուն մէջ տեղաւորելու համար Պոլսոյ շրջակայքի գիւղերուն եւ Փոքր Ասիոյ մէջ ցրուած կիսակոտոր եւ գրեթէ անճարակ հայուքները, ամէն հաւանական վտանգէ գերծ պահելու համար գանոնք: Իսկ վերադարձող աքսորականներու հոսանքը դէպի իրենց ծննդավայրը, որ Հայաստանի սահմաններէն շատ հեռու կ'իյնայ, պետք էր բացարձակապէս արգիլել: Ոչ մէկ լուրջ ճիգ թափուեցաւ այս ուղղութեամբ:

Թրքական վտանգէն դուրս, իր գիւղը կամ քաղաքը հասնող հայը, որ նորէն գործի կը սկսի, նորէն իր հողին կամ խանութին կը փարի, շատ դիւրութեամբ պիտի չուզէր ձգել նորէն ամէն բան եւ փութալ իր աւերուած Հայրենիքին անստուգութիւններուն: Պետք չէ շատ մեծ յոյսեր դնել հայուն ազգասիրութեան վրայ. այդ զգացումը, հակառակ իր բոլոր խանդավառութիւններուն, բացարձակապէս մակերեսային է, խորունկ արմատներ չէ ձգած հայուն սրտին մէջ: Ամէն մարդ իրարու նայելով կ'ըսէ թէ Հայաստան պիտի երթայ, անգամ մը որ կարգը վերահաստատուի հոն: Բայց այդ կարգը ո՞վ պիտի վերահաստատէ: Մենք մեր տեղը ծալապատիկ պիտի նստինք, ու եսամոլ ու հաշուախնդիր օտարը – այս բառին մէջ են բոլորը, առանց բացառութեան – պիտի կտրէ անցնի ծովերը, երթալ տընելու, քրտնելու մեր հողին վրայ, մեզի համար, ու երբ ամէն բան պատրաստ ըլլայ, մեզի «հրամմեցէք» պիտի ըսէ:

Առանց իրերը չափազանցելու, ա՛յս է մտայնութիւնը մեր ամբոխին, որուն յոյսը ուղղակի իր ահաւոր տառապանքէն կը բխի.-

«Օտարը պիտի աշխատի մեզի համար եւ ամէն բան պիտի ընէ մեզի համար, ինչու որ մենք շատ տառապեցանք»:

Օ՛, անշուշտ, իրենք ալ պիտի վազեն երթան ու լծուին աշխատանքի սայլին, բայց պետք է որ նախ Գոմէշը լծուի անոր ու ճամբան հարթէ: Իսկ այն պարագային, երբ այդ երանելի կարգը հաստատուած հռչակուի մեր պաշտպան ու վաստակաւոր Գոմէշին կողմէ, կասկածելու շատ պատճառներ կան որ կրկին տուն-տեղ եղած հայերը միահամուռ թռչին դէպի հայրենի սարը-ծորը: Շատ հաւանաբար, այն ատեն ալ իրարու պիտի սպասեն. «թող անոնք երթան. եթէ կարգը իրապէս վերահաստատուած է, եթէ թուրքը ալ չի կտրեր, չի փշրեր, եթէ թափած քրտինքը հաց կ'ըլլայ այդ հողին վրայ, այն ատեն մե՛նք ալ կ'երթանք»: Հայուն հոգիին գլխաւոր յատկանիշներն են վախկոտութիւնն ու եսասիրութիւնը. վատասերած հայութեան մասին է խօսքս, ու դժբախտաբար շատ խոշոր հատուած մը կը կազմէ այդ մասը: Ձեռներեցութեան հզօր ոգիով մը առաջ նետուելու եւ ընդհանրական ճիգերով աշխատելու, պայքարելու յատկութիւնը չունինք եւ կամ կորսնցուցած ենք: Ստրուկ, լճացած կեանքը, զոր ապրեր ենք այսքան ատեն, ուրիշ արդիւնք չէր կրնար տալ: Նուիրումի մեր չափանիշը շատ ցա աստիճանի մը վրայ կը գտնուի: Եղա՞ւ մինչեւ այսօր հայ հարուստ մը որ իր հարստութեան գէթ կէտը տար՝ հայ վերածնունդին սատարած ըլլալու փառքին համար:

Վաղը, Հայաստան փութացող հայուն ջախջախիչ մեծամասնութիւնը՝ այդ քայլը պիտի առնէ, կամ անոր համար որ դուրսը անօթի մնացած է եւ կը յուսայ իր Հայրենիքին մէջ պատառ մը հաց ճարել, եւ կամ ունեւոր է եւ ապագայի փայլուն հեռանկարներ ունի իր անձին համար, մայրենի հողին վրայ: Այսպէս պիտի կազմուին հայ քաղաքացիներու երկու գլխաւոր դասակարգերը – հայ չքաւոր եւ բախտախնդիր պրոլետարիան եւ հայ ընչաքաղց ու շահախնդիր պուրժուազիան: Այս տեսակ տարրերով կազմուած երկրի մը համար, որոշ է թէ անհրաժեշտ է չափազանց զօրաւոր բրոքականտ ազգային իտեալի:

Այս երկու դասակարգերէն դուրս ու բարձր՝ պիտի գտնուի նաեւ, անշուշտ հայ իտեալիստ եւ ինքնագոհ երիտասարդութիւնը, միշտ պատրաստ թափելու իր քրտիկները կամ արիւնը մայրենի հողին վրայ, բայց հերոսներու այդ խումբը, առաջին տասնեակ մը տարիներուն, բաւական ստուարաթիւ պիտի չըլլայ, կարենալու համար իր իտեալներովը սնուցանել հայ զանգուածը եւ իր երակներէն կամք ու կորով ժայթքեցնել հայ դարաւոր թմրութեան վրայ: Իր պայքարը ահաւոր պիտի ըլլայ:

ՄԱՏԹԵՈՍ ՉԱՐԻՖԵԱՆ, «ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐ (Քերթուածներ, օրագրութեան էջեր, նամակներ)»,
Մատենաշար «ԱՆԻ» Ամսագրի – թիւ 8, Պէյրուք, 1956:

